

הרב שלמה אלימלך דרילמן
ר"מ, ישיבת רבינו יצחק אלחנן

בענין מחלוקת רוב הראשונים עם רב האי גאון ב„דכל מידי דשבת ממשכן גמרינן“

ידוע מחלוקת רש"י וכמעט כל הראשונים עם רב האי גאון אי גמרינן אבות מלאכות דשבת ממלאכת בנין המשכן וכליו גרידא או גמרינן אותן ג"כ מעבודה שבמשכן דהיינו הקרבנות וכדומה. רש"י והראשונים¹ סוברים דאבות מלאכות דשבת ילפינן אך ורק ממלאכת בנין המשכן וכליו. אבל הרב האי גאון² סובר דילפינן אותן ג"כ מקרבנות שבמשכן. וז"ל: „ושאלתם מהו אבות מלאכות דאמרינן דגמרינן ממעשה המשכן ואמר הם זרעו ואתם לא תזרעו, זריעה וקצירה האיך הואי במשכן? תשובה, הלא יש בקרבן תמיד כל היום עשירית האיפה סולת ובקרבן אהרן חביתים שבכל יום ובמילואים סל המצות וכל אלה ממעשה המשכן ואין מביאין כל אלה אלא מן הזרע ומן הקציר. ומאז התחילו במשכן בתשרי במדבר סיני ידע משה כי אינם נוסעים משם עד הקמתו. ואי אפשר שיהא סמוכין כי תצא להם סולת במקום אחר אלא זרעו וקצרו לקרבנות“³. ועוד מובא שיטתו בתשובת הרמב"ם³ ובחידושי ר' אברהם בנו⁴ וז"ל: „וכתב רב האי גאון ז"ל שאלו הי"א מלאכות – כלומר סידורא דפת – ישנן בקרבן תמיד בכל יום ובחבית כ"ג ובמילואים כולן בזרע וקציר וכן גרסינן בפ' במה טומנין הם זרעו אתם לא תזרעו הם קצרו אתם אל תקצרו“⁵.

ועיין בפתיחת ספר אגלי טל⁶ מהגאון מוהר"ר אברהם מסאכטשאוו הקושיות שהקשה על שיטתו של רב האי גאון ותירוצו. ושם מביא ג"כ בשם ר"י בר"י וז"ל: „מצאתי שאמר רב האי שמפורש בירושלמי, ופקודת אלעזר בן אהרן הכהן שמן המאור וקטורת הסמים ומנחת התמיד ושמן המשחה⁷, שמן אחד בימין, ושמן אחד בשמאל, והקטרת בחיקו והחביתין בכתף עכ"ל הירושלמי“. ומדברי הירושלמי, דמשנתנו לומדת אב דהוצאה ממשא דאלעזר הכהן. למד רב האי גאון דילפינן אבות מלאכות דשבת ג"כ מקרבנות המשכן.

(1) רש"י, שבת מ"ט: ד"ה הם זרעו וקצרו. תוס' שם ד"ה ואתם אל תכניסו. רש"י, שבת ע"ג. ד"ה האופה בא"ד. ר"ח על הגמ' שבת ע"ד. שביק תנא בישול סממנין שהיה במשכן ונקט אופה ע"ש מה שפירש ומה שמביא מהירושלמי. ר"ן על המשנה שבת ע"ג. ד"ה האופה.

(2) בשו"ת הגאונים תורתן של ראשונים ח"ב דף 45.

(3) בליקוטים.

(4) בראש ספר מעשה רוקח.

(5) ובענין הגדרת אבות ותולדות עיין רש"י שבת ע"ג: ד"ה כולן מלאכה אחת הן. ר"ח על הגמ' הנ"ל בס"ד „הנוטע וולד הוא של זרע כי הנוטע וכו'. ויש תולדה לתולדה“. רש"י שבת ע"ד: על מימרא דרב פפא שביק תנא דידן ד"ה ונקט אופה וד"ה שאח"ז סידורא דפת בא"ד. ר"ח על הגמ' הנ"ל דמביא הירושלמי דאפיה היא רק תולדה דבישול. רמב"ם בפ' המשניות על המשנה שבת ע"ג. בא"ד „ואלו האבות כולם דמיונות“. רמב"ם, משנה תורה, פ"ז מה' שבת ה"ב „כל אלו המלאכות וכל שהוא מענינם וכו'“. ועיין ג"כ במחלוקת רש"י והרמב"ם בענין זומר רש"י שבת ע"ג: ד"ה כולן מלאכה אחת הן בס"ד „אבל זומר תולדה“. רמב"ם פ"ז מה' שבת ה"ג דזומר הוי אב. הגדרת מחלקותם עיין בשיעורי מס' שבת מאת מרן שר התורה הגרי"ד שליט"א.

(6) אגלי טל פתיחה ב"כ"ג.

(7) במדבר ד, טז.

וכדי לבאר שורש מחלקותם נקדים מחלוקת הרמב"ן עם רש"י בפירושו על התורה באימתי נצטוו ישראל על בנין המשכן וכליו. רש"י סובר⁸ שהציווי היה אחר חטא העגל. והרמב"ן סובר⁹ שמצות בנין המשכן ניתנה לישראל קודם חטא העגל וכפרש"י מצינו בתנחומא¹⁰: „אימתי נאמרה למשה הפרשה הזו של משכן? ביום הכיפורים עצמו אע"פ שפרשת המשכן – בתורה – קודמת למעשה העגל". ומדרש אגדה ג"כ מוכח כפרש"י דאיתא התם¹¹: „זה שאמר הכתוב¹² שחורה אני ונאווה וכי אפשר לשחור שיהיה נאווה אלא שחורה אני בזהב שנתתי לעגל ונאווה אני בזהב שנתתי למשכן העדות". ומשמע מדבריו ששחורת עוון העגל הקדים לנאוות עשיית המשכן. אבל במדרש לקח טוב¹³ מצינו כפירושו של הרמב"ן דכתוב שם: „הטיב להם הקב"ה והקדים צרי למכתם וצוה את משה להזהירם על עשיית המשכן וכל כליו לכפר על מעשה העגל, תבוא ועשו לי מקדש וכפר על מעשה העגל". הרי מבואר מדבריו שהקב"ה הקדים מצות מלאכת המשכן לעוון העגל והקדים תרופה לחטאתם. ועוד כתב הרמב"ן¹⁴: „ויתכן שהיה זה – הויקהל משה את כל עדת בני ישראל – ביום מחרת רדתו ואמר לכולם ענין המשכן אשר נצטוו בו מתחלה קודם שבור הלוחות כיון שנתרצה הקב"ה ונתן לו הלוחות שניות וכרת עמו ברית חדשה וכו' צוה אותם משה ככל מה שנצטוו תחלה". ומשמע מפירושו שמשה היה חוזר עוד הפעם ציווי מלאכת המשכן אחר שנתרצה הקב"ה וכפר חטאתם. וכזה משמע מדברי הוזה"ק¹⁵ דכתב דהערב רב עשו את העגל ובראשונה רצה הקב"ה שגם הם יביאו למלאכת המשכן כדכתיב¹⁶ „מאת כל איש אשר ידבנו לבו" אבל אחר שעשו את העגל לא רצה עוד שישתתפו בנדבת המשכן ולהכי כתיב בויקהל משה¹⁷ „קחו מאתכם" רק מאתכם, עדת בני ישראל, ולא מהערב רב שאינם נכללים בעדת בני ישראל. וז"ל הוזהר שם: „תא חזי מה כתיב בקדמיתא, מאת כל איש אשר ידבנו לבו לאכללא כלא, בגין דבעא קודשא בריך הוא למעבד עובדא למשכנא מכל סטרין במוחא וקליפה, ובגין דהווי ערב רב בגווייהו אתמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו, לאכללא לון בינייהו דישראל דאינון מוחא, וכלהו אתפקדו. לבתר סטא זינא לזיניה, ואתו אינון ערב רב ועבדו ית עגלא וסטו אבתרייהו וכו' אמר קודשא בריך הוא: מכאן ולהלאה עובדא דמשכנא לא יהא אלא מסטרא דישראל בלחודייה. מיד ויקהל משה את כל עדת בני ישראל, וכתיב בתריה קחו מאתכם תרומה לה', מאתכם ודאי, ולא כקדמתא דכתיב מאת כל איש אשר ידבנו לבו". היוצא מדברי הוזהר שהיו שני ציוויים למלאכת המשכן. הצווי הראשון היה קודם חטא העגל ונשנית עוד הפעם אחר החטא בכדי למנוע את הערב רב מלהביא לנדבת המשכן.

(8) שמות ל"א, י"ח. עיין ג"כ שמות ל"ח, כ"א בפירושו על „משכן העדות", וגם בפירושו של הרמב"ן שם.

(9) שמות כ"ה, א. ומענין שהטור בפירושו עה"ת מביא דברי הרמב"ן כמעט מלה במלה ולא הזכיר שזהו

מפ' הרמב"ן.

(10) תנחומא שמות פ' תרומה סימן ח'.

(11) מדרש אגדה שמות כ"ו, ז.

(12) שיר השירים א, ה.

(13) לקח טוב שמות כי תשא ק"ה.

(14) רמב"ן שמות ל"ה, א.

(15) זהר שמות ר"פ ויקהל קצ"ה.

(16) שמות כ"ה, ב.

(17) שמות ל"ה, ה.

ונראה לי לומר שמחלוקת רש"י והרמב"ן היא באמת מחלוקת אמוראי א"י במס' שקלים¹⁸ דאיתא שם: „א"ר אבא בר אחא אין אתה יכול לעמוד על אופיא של אומה זו נתבעין לעגל ונותנין נתבעין למשכן ונותנין. תנא ר' יוסי בן חלפתא הדא מתניתא. ועשו כפרת זהב טהור¹⁹ יבוא זהב של כפרת ויכפר על זהב של עגל". והקרוב העדה²⁰ והתקלין חדתי²¹ בפירושם על הירושלמי כותבים דריב"ח חולק על ר' אבא דאמר דמה שהיו נותנים למשכן היה מנימוסם ליתן לכל אשר ישאלו, וסובר ריב"ח דלכך נדבו למשכן כדי שיתכפרו על מעשה העגל. וי"ל דמחלקותם תלויה בזמן ציווי מלאכת המשכן דר' אבא סובר דנצטוו ישראל במלאכת המשכן קודם מעשה העגל ואין למצוה זו שום שייכות לכפרת מעשה העגל ולפיכך תולה נתינתם בנימוסם ואופיים, וזהו כפי הרמב"ן. אבל ריב"ח סובר דזמן ציווי מלאכת המשכן היה אחר מעשה העגל ויבוא זהב של כפרת ויכפר על זהב העגל, כפרש"י.

והנה במצות מלאכת המשכן ובניינו, תכליתו, סמלו, וסודו מצינו שלשה טעמים. הרמב"ן²² כתב: „וסוד המשכן הוא שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר וכו', והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני ובבוא משה היה אליו הדבור אשר נדבר לו בהר סיני" וכו'. ולפי זה היה המשכן סמל הר סיני. ובמדרש הגדול²³ איתא ג"כ כזה: „ואת המשכן תעשה עשר יריעות כנגד עשרת הדברות". וכבר הבאנו לעיל טעם שני שתכלית המשכן היתה כפרת חטא העגל ולהודיע לישראל ולעמים שכיפר הקב"ה להם חטא זה.

ויש עוד טעם וסוד במשכן שבניין המשכן הוא בריאת העולם בזעיר אנפין. אמרו חז"ל²⁴: „והכתיב ויהי ביום השמיני ותניא אותו היום יום שמיני למילואים היתה שמחה לפני הקב"ה כיום שנברא בו שמים וארץ, כתיב הכא ויהי ביום השמיני וכתיב התם ויהי ערב ויהי בקר יום אחד". ואיתא במדרש רבה²⁵: „ד"א את המשכן, שהוא שקול כנגד העולם שקרוי אהל כשם שמשכן קרוי אהל. כיצד, כתיב בראשית ברא אלקים וכתיב נוטה שמים כיריעה, ובמשכן כתיב ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן. כתיב בשני יהי רקיע ויהי מבדיל ובמשכן כתיב והבדילה הפרוכת להם וכו'. עד „בשביעי כתיב ויכולו השמים ובמשכן ותכל כל עבודת משכן. בבריאת עולם כתיב ויברך אלקים ובמשכן ויברך אותם בשביעי ויכל אלקים ובמשכן ויהי ביום כלות משה, בשביעי ויקדש אותו ובמשכן ויקדש אותו. הוי את המשכן". ועוד הוסיפו חכמינו שם: „ד"א ר' שמואל אמר תרומת משכן כנגד העליונים. זהב זו חמה וכסף זו לבנה וכו'". ובמדרש הגדול²⁶ כתוב: „היה רבי נחמיה אומר אוהל שעשה משה במדבר כנגד מעשה בראשית, יריעות כנגד שמים וארץ". ובוהר הקדוש²⁷ איתא: „עשר יריעות

(18) ירושלמי מס' שקלים ב: דפוס ווילנא.

(19) שמות כ"ה, י"ז.

(20) ירושלמי שקלים ב: ד"ה הדא מתניתא.

(21) שם ד"ה יבוא זהב.

(22) רמב"ן שמות כ"ה, א.

(23) מדרש הגדול שמות כ"ו, א.

(24) מס' מגילה י"א:.

(25) מדרש רבה במדבר י"ב, י"ג.

(26) מדרש הגדול שמות כ"ה, ג"ז.

(27) זהר שמות כ"ו, א. סוף דף קס"ד: ותחלת דף קס"ה.

אינון דאינון עשרה רקיעין ומאן אינון יריעות דמשכנא דאינון עשר וקיימן למנדע לחכימי לבא וכו'. כגוונא דא משכן איהו עשר יריעות אינון עשר רקיעין רזא דרזין דלא אתמסר בר לאינון ידעי חכמתא". ורבינו בחיי²⁸ כתב: „ידוע כי מעשה המשכן הכל ציורין כנגד מעשה שמים. ומפני שהמאורות קבועים בשמים וכל הפעולות באות משם על העולם השפל בעתים נגזרים, לכן הזכיר לשון יריעה על שם הכתוב נוטה שמים כיריעה והיו עשר יריעות כנגד עשר גלגלים". ונראה לומר דמש"ה המתינו בהקמת המשכן עד ר"ח ניסן אע"פ שמלאכת המשכן נגמרה בכ"ה בכסלו כדי לאמת דברי ר' יהושע²⁹ דבניסן נברא העולם, והקמת המשכן תהיה דומה לבריאת העולם גם בזה.

וזה הטעם אינו סותר את הטעם הראשון שהוזכרנו שציווי מלאכת המשכן היה אחר חטא העגל, כלומר כפרה על מעשה העגל, כפרש"י, דהא תנאי התנה הקב"ה עם מעשה בראשית אם יקבלו ישראל את התורה מוטב ואם לאו אחזיר אתכם לתהו ובהו. וכשחטאו ישראל בעגל היה העולם בסכנת החזרת לתהו ובהו והיתה צריכות להתחדשות הבריאה. וכשנתרצה הקב"ה לישראל וכפר להם חטא זה צוה לעשות משכן שישכן שמו עליהם ותתחדש הבריאה כמקדם. ומפני זה היה המשכן סמל לבריאת העולם. וגם לפי טעמו של הרמב"ן שהמשכן היה דוגמת הר סיני, י"ל דידוע דבמעמד הר סיני פסקה זוהמת החטא – חטא אדה"ר – מבני ישראל, והיה העולם במדרגת „קודם החטא“, כרצונו של מקום בבריאת עולמו, ומלואו. ומה שפירש הרמב"ן שנצטוו ישראל בבנין המשכן קודם חטא העגל, יש ג"כ לומר דבנין המשכן היה מופת לבריאת העולם, דהא גם בבריאת העולם הקדים הקב"ה רפואה למכה, דהא החשובה היא אחת מז' דברים שנבראו קודם שנברא העולם³⁰.

קושטא דמילתא דרק מלאכת המשכן ובנינו מורים על בריאת העולם, אבל העבודה במשכן אין לה שום שייכות לבריאת העולם בששת ימי בראשית. ברם יש לה שייכות גדולה לקיום העולם ותמידיותו, דיש בעבודת המשכן ג"כ תמידיות כגון בקרבן תמיד, באש המערכה, בנר המערבי וכדומה. ואם בנין המשכן מורה על בריאת העולם שהקב"ה המציא את המציאות יש מאין, העבודה במשכן מורה על קיום המציאות שהיא יש מיש. ואם הקב"ה שבת מבריאת העולם שהיא יש מאין, הוא לגמרי לא שבת מקיום העולם שהוא יש מיש. ומה נעימים בזה דברי הכלי יקר³¹:

„לפי שהשבת מורה על בריאת יש מאין ודוקא מאותה בריאה שבת, אבל מבריאה יש מיש לא שבת כי כמה נטיעות קולטות וצומחות בשבת. וכל הנבראים שבששת ימי המעשה נבראו כדי לעשות מהם יש מיש, כי כולם הם כחותם אשר ממנו נעשו איזו דבר, כך כל הנבראים עושים יש מיש דבר יום ביומו. ומכל זה אנו למדין שהשבת מופת על בריאה יש מאין דוקא דאל"כ מה יום מיומים“.

ובאמת יש לומר דהא דמלאכת המשכן אינה דוחה שבת הוא משום דבנין המשכן הוא

(28) פירוש רבינו בחיי עה"ת שמות כ"ו, ב.

(29) מס' ר"ה, י"א.

(30) מס' פסחים נ"ד.

(31) כלי יקר עה"ת בראשית ב, ג ד"ה אשר ברא א' לעשות.

מופת על בריאת העולם יש מאין דשם שייך ענין שביתת הקב"ה כביכול ממלאכתו, כלומר בריאתו, אבל מאידך גיסא השבת נדחה מפני כל העבודות שבמשכן כמו הקרבת קרבנות הצבור וכדומה דהם מורים על קיום העולם, ובקיומו של העולם, השבת דחוייה אצלו.

איתא במדרש רבה³²: „רבי שאליה לר' ישמעאל ב"ר יוסי א"ל שמעת מאביך מהו ויכל אלקים ביום השביעי. אתמהא. אלא כזה שהוא מכה בקורנס על גבי הסדן הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך. אמר ר"ש בן יוחאי בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו הוא מוסיף מחול על הקדש, אבל הקב"ה שהוא יודע רגעיו עתיו ושעותיו נכנס בו החוט השערה. גניבא ורבנן גניבא אמר משל למלך שעשה לו חופה וציירה וכיירה ומה היתה חסרה, כלה שתכנס לתוכה, כך מה היה העולם חסר שבת. רבנן אמרי משל למלך שעשו לו טבעת מה היתה חסרה, חותם, כך מה היה העולם חסר שבת וכו'". ושם עוד: „ומה נברא בו לאחר ששבת, שאנן ונחת שלוה והשקט". תמיהתו של רבי היתה דמשמע מהא דכתיב ויכל אלקים ביום השביעי שגם ביום השביעי עשה הקב"ה מלאכה, והקשה הלא בשביעי לא עשה הקב"ה דבר. ובתירוצם של חז"ל על תמיהה זו יש מחלוקת. ר' ישמעאל ב"ר יוסי סבר שהורדת הקורנס היתה בשבת וזהו גמר מלאכה, מלאכת מכה בפטיש לפי שיטת רש"י³³. וא"כ היתה עשיית מלאכה בשבת, שהקב"ה כביכול הוריד את הקורנס ובוזה הושלם המלאכה. והשלמת המלאכה היא כדי שתתבסס המלאכה ותשאר כמות שהיא, וזהו בעצם ג"כ מלאכה. וכזה מה שאמרו גניבא ורבנן שהכלה והחותם היו מחוסרין וביום השבת נגמרו תכלית החופה והטבעת. וגדולה מזו אמרו ומה נברא בו לאחר ששבת – בריאה גמורה – שאנן ונחת שלוה והשקט. היוצא מדברי חכמינו אלו שבאמת נברא דבר גדול בשבת בראשית, בריאת מנוחת העולם מהתפתחותה של ששת ימי בראשית שאלמלא בריאה זו לא נתקיימה הארץ דאם היתה בריאת יש מאין הולכת ומתפתחת ולא נחה ולא שקטה לא היה העולם מתקיים בחיים חיותו. וביום השבת ברא הקב"ה את המנוח מנוחה. אמר, עד כאן ולא יותר, וברא ג"כ תכליתה של העולם שהיא קיומה. אבל ר' שמעון ב"ר יוחאי חולק ע"ז וסובר שמה שכתוב ויכל אלקים ביום השביעי הכוונה היא שהקב"ה פגע ביום שביעי באותה רגע ממש שנגמר יום ששי, שדוקא לפי קוצר ראותנו והאי אפשרות אצלנו לצמצם הרגעים נקרא שביעי, וא"כ ביום השביעי לא נברא כלום. וסוף הבריאה עצמה ביום הששי לששת ימי בראשית הבטיחה את קיום העולם כפי רצונו של הקב"ה, שלא משו ידי הפועל ית' מנפעלו.

וא"כ אפשר לומר דבזה תלויה המחלוקת בין רש"י, הראשונים והרב האי גאון, דרש"י וסייעתו סוברים כר"ש בן יוחאי דבשבת לא נברא כלום וכלום. וא"כ מלאכת המשכן שהיא מורה על בריאת העולם דוקא, ויום השבת אינו מכללה, דהא השבת מורה על קיומו של העולם ומציאותו, ולא על בריאתו. וא"כ כל אבות מלאכות דשבת ממשכן גמרינן כלומר ממלאכת בנין המשכן וכליו דהם הם הסמל של בריאת העולם. אבל הרב האי גאון סובר כבני פלוגתייהו דר"ש בן יוחאי דסוברים שבשבת ג"כ היתה בריאה חדשה, בריאת קיום העולם ותכליתה, בריאת חיסול הבריאה, כלומר מנוחה שאנן ונחת שלוה והשקט, וא"כ היו שבעת ימי בראשית

32) מדרש רבה בראשית י, י"ט מובא בקצרה ברש"י בראשית ב, ב וכאבן עזרא שם ועיין באב"ע גם פסוק ג' ומה שכתב הרמב"ן שם.
33) שבת ע"ג. ד"ה מכה בפטיש.

בעולם היצירה והעשייה ותבנית המשכן, סמלה של בריאת העולם בזעיר אנפין, ג"כ הכליל את מעשה השבת שהוא מסומל בעבודת המשכן כמו הקרבנות וכדומה שהם מורים על קיום העולם כמו שאמרנו לעיל. וא"כ אבות מלאכות ממשכן גמרינן, מכל מה שהיה במשכן, כלומר ממלאכת המשכן וכליו ומעבודה שבמשכן. וכל מה שברא הקב"ה בעולמו בשבעת ימי בראשית היה המשכן דוגמתו, וכל מלאכה שנעשתה במשכן הן בבנינו והן בעבודתו, נאסרה לישראל ביום קדשנו.